

علم الوجوه والنظائر

قرآن مجید از همان قرن اول هجری مدیتر تحقیق و تبیین و تسع دانشمندان علوم دینی واقع شده و از جهات مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. از جمله علوم قرآنی یکی لغات و مفردات قرآن است که از همان زمان نظر دانشمندان را به خود جلب کرده و بالنتیجه در آن زمینه کوششها بعمل آورده اند. خود لغات قرآن را هم علما از چند نظر مورد توجه و دقت قرار داده اند. عندهای از لحاظ صرف و نحو و اشتقاق و عندهای دیگر از حیث معنی و مفهوم به شرح کلمات قرآن پرداخته اند. دانشمندی که بر معانی لغات قرآن توجه داشته اند، تعدادی از کلمات را از سایر لغات قرآن جدا کرده و معلوم داشته اند که این کلمات در آیات متعدد قرآن به معانی گوناگونی بکار رفته است بحث در معانی این قبیل کلمات را علم الوجوه والنظائر نامیده اند.

تا آنجا که معلوم است ابن جوزی (متوفی در ۵۹۷ هجری) اول کسی است که به تعریف این علم پرداخته و در مقدمه کتاب (نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه والنظائر) خود، بعد از شمردن اسامی دانشمندی که در این علم تحقیق کرده اند، چنین میگوید: «... واعلم رحمات الله ان معنى الوجوه والنظائر ان تكون الكلمة واحدة ذكرت في مواضع من القرآن على لفظ واحد و حركة واحدة و اريد بكل مكان معنى غير الآخر، فلفظ كل كلمة ذكرت في موضع نظير للفظ الكلمة المذكورة في الموضع الاخر هو النظائر و تفسير كل كلمة بمعنى غير معنى الاخرى هو الوجوه فاذا النظائر اسم الالفاظ والوجوه اسم المعاني فهذا الاصل في وضع كتب الوجوه والنظائر...»

۱- ص ۱ نسخه خطی کتابخانه پایزید استانبول به شماره ۴۹۸.

بعد از ابن جوزی امام بدرالدین محمد بن عبدالله الرزکشی (متوفی در ۷۹۴ هجری) فصلی از کتاب «البرهان فی علوم القرآن» خود را باین علم مختص کرده و در آنجا بعد از ذکر چند نفر از دانشمندی که در این علم به تالیف کتاب پرداخته اند چنین تعریف می کند: «... فالوجوه اللفظ المشترك الذي يستعمل في عدة معان كلفظ الأمة والنظائر كالالفاظ المتواطئة، وقيل النظائر في اللفظ والوجوه في المعاني...»

حاجی خلیفه نیز در «کشف الظنون» در زیر عنوان «علم الوجوه والنظائر» مقدمه کتاب «نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه والنظائر» ابن جوزی را عیناً نقل کرده است. صاحب کتاب «ابجد العلوم» ابوالطیب محمد صدیق خان الحسینی القنوجی هم در تعریف علم الوجوه والنظائر، قسمتی از مقدمه ابن جوزی را در کتاب خود آورده است.

با توجه به تعاریف فوق الذکر و کتابهایی که در این مورد تالیف شده، معلوم میگردد که مقصود از «وجوه» معانی کلماتی است که در آیات متعدد قرآن در مفاهیم و معانی گوناگونی بکار رفته است. البته فرق نمیکند که این نوع کلمات در معنی حقیقی بکار رفته یا مجازی یا استعاری و یا کنایی. مثلاً کلمه «آخذ» در آیه: «وَآخَذَهُمْ عَلَى ذُلِّهِمْ اَصْرِي» (و تکلیف مرا پذیرفتید) به معنی پذیرفتن است ولی همین کلمه در آیه:

- ۱- ۱۱۱/۱-۱۰۲
- ۲- ۱۴۸/۱
- ۳- ۲۷۱-۲۷۳/۲
- ۴- ص ۲۰۰۱
- ۵- ۶۸۵/۲
- ۶- قرآن ۸۱/۳

«فَعَدَّ أَحَدَهُمَا مَعَانِيَهُ» (یکی از ماها را بجای او حبس کن) بدمعنی حبس کردن، و در آیه «وَوَهَّمَتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ» (و هر امتی قصد کشتن پیغمبر خویش بکردند) بدمعنی کشتن میباشد. و اگر کلمه‌ای در چند آیه به یک معنی بکار رفته، نشان دادن آن آیات را نظائر گفته‌اند، چنانکه کلمه: «جَعَلَ» در آیه: «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (و چون خدایت به ملائکه گفت که من در روی زمین خلیفندی می‌آفرینم) بدمعنی آفریدن است و در آیه: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ» (سأیش سزاوار خدای است که آسمانها و زمین و تاریکی‌ها و روشنایی را آفرید) نیز به همین معنی بکار رفته است.

این قبیل کلمات در قرآن مجید بسیار است و عده‌ای از دانشمندان علوم قرآنی بدین شرح معانی این کلمات برداخته، یا بخشی از یک کتاب خود را به این علم اختصاص داده‌اند و در این مورد کتاب مستقلی تألیف کرده‌اند. حتی بعضی از علمای هم کتاب مستقلی در این علم دارند و هم فعلی از یک کتاب خود را که مربوط به علوم قرآنی است، برای علم الوجوه والنظائر جدا کرده‌اند.

ناگفته نگذاریم که همه دانشمندان این علم عنوان تألیف خود را «الوجوه والنظائر» نهاده‌اند، بلکه هر کدام بدمناسبتی برای کتاب خود اسمی انتخاب کرده‌اند و یا اینکه مستسخان برای هر نسخه بسلیقه خود اسمی گذاشته‌اند. چنانکه وقتی تألیفات آنان را از نظر میگردانیم، عناوین زیر را می‌بینیم: «وجوه القرآن»، «الوجوه والنظائر»، «الزوائد والنظائر وفوائد البصائر»، «الأشباه والنظائر»، «وجوه النظائر».

در این مقاله اسامی دانشمندی را که خواه بطور مستقل و خواه در ضمن کتابهای دیگر، درباره علم الوجوه والنظائر تألیفی دارند بترتیب تاریخ وفات هر کدام در زیر

- ۱- قرآن ۷۸/۱۲
- ۲- ۵/۴۰
- ۳- ۳۰/۲۲
- ۴- ۱/۶

می‌آوریم، و تألیف و محل نسخه خطی تألیف هر مؤلف را - اگر تا امروز معلوم شده - معرفی میکنیم:

۱- عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب القریشی الباشمی: این عباس یکی از صحابه بزرگ و عموزاده حضرت پیغمبر (ص) است، نظر بدمقامی که در عالم تفسیر دارد، بدنامهای «ترجمان القرآن» و «سلطان المفسرین» مشهور شده، علاوه بر تفسیر در علم حدیث نیز مقامی بسیار بزرگ دارد و از این نظر به لقب «بحر خیر الامه» ملقب شده است. ابن عباس در سال ۶۱۹ میلادی در مکه توان یافتن و در سال ۶۹ هجری در طائف وفات کرده است.

ابن جوزی در مقدمه کتاب «ترهیه الاعین التواظرفی علم الوجوه والنظائر» میگوید: «... و قد نسب کتاب فیه الی عکرمه عن ابن عباس و کتاب آخر الی علی بن ابی طلحة عن ابن عباس...» یعنی برای ابن عباس - همچون علم تفسیر - در این علم نیز پیشرو دانشمندان علوم قرآنی بوده، و بعد از او، عکرمه (متوفی در ۱۰۵ ه) و علی بن ابی طلحة (متوفی در ۱۳۳ ه) بترتیب دومین و سومین دانشمند هستند که روایت ابن عباس را بدسورت کتاب در آورده‌اند. از فحوای کلام ابن جوزی چنین استنباط میشود که این دو نفر در نقل از ابن عباس، تنها به نقل روایت قناعت نکرده، بلکه اضافات و ایضاحاتی نیز از خود داشته‌اند، زیرا بعید بنظر میرسد که ابن عباس در این علم دو روایت جداگانه داشته باشد. و البتد اضافات و ایضاحات دانشمندان بزرگ در نقل مطالب اسلاف خود يك امر طبیعی است. متأسفانه تا امروز وقوفی بر آنها حاصل نشده است.

حاجی خلیفه نیز در کشف الظنون عین مطالب ابن جوزی را نقل کرده و از این اشخاص اسم برده است.

- ۱- اسدالغابة، ابن الاثیر، ۱۹۲/۳
- ۲- ص ۱ نسخه خطی کتابخانه بایزید استانبول بشماره ۴۹۸
- ۳- ص ۲۰۰۱

۲- ابو الحسن مقاتل بن سلیمان بن بشیر الازدی الخراسانی البلیخی، الوجوه والنظائر. مقاتل بن سلیمان از پیشروان بزرگ تفسیر و حدیث و از اصحاب حضرت باقر و حضرت صادق می باشد و آثار مهمی در این علوم دارد، مخصوصاً تفسیرش مهمتر از همه و ماخذ مفسران بوده و غالباً از آن نقل گردواند، دو نسخه خطی از این تفسیر در کتابخانه های استانبول موجود است. مقاتل در بلخ تولد یافته در مرو و بغداد و بصره زندگی کرده و سال ۱۵۰ هجری در بصره وفات کرده است. در کتابخانه موزه قوقابی سرابی استانبول وجود دارد. این تألیف در باره علم الوجوه والنظائر، قدیمترین کتابی که فعلاً در دست داریم تألیف مقاتل بن سلیمان است، دو نسخه کامل خطی از این کتاب یکی به شماره ۵۶۱ در کتابخانه بایزید و دیگری به شماره ۵۰۵ در کتابخانه موزه قوقابی سرابی استانبول وجود دارد. این تألیف هم ماخذ و مرجع دانشمندان بعدی واقع شده و تقریباً همه دانشمندانی که در این علم کوشیده اند در تألیف خود از کتاب مقاتل استفاده کرده و نام برده اند. مقاتل در کتاب خود ۱۷۰ کلمه قرآنی مجید را مورد بحث قرار داده، معانی آنها را در آیات متعدد نشان داده و برای هر معنی یک یا چند آیه شاهد آورده است، فقط از ذکر این نکته ناگزیریم که سیوطی در بحث از این علم، حدیثی از مقدمه کتاب مقاتل نقل کرده که آن حدیث در مقدمه دو نسخه موجود قید نشده است.

۳- ابو عبدالله هارون بن موسی العتکی النحوی، الوجوه والنظائر.

هارون بن موسی از دانشمندان بزرگ نحو بوده و در سال ۱۷۰ هجری وفات کرده است. در باره علم الوجوه والنظائر از مؤلفان متقدم است، حتی سیوطی وی را اولین دانشمند میدانند که در این علم به تحقیق پرداخته و کتاب نوشته است. یک نسخه خطی از کتاب او

- ۱- تاریخ بغداد، خطیب بغدادی، ۱۶۰/۱۳، مجمع الادبایه یاقوت حموی ۴۴۱/۶.
- ۲- ریحانة الادب، مدرس ۶۲/۴-۶۱.
- ۳- الفهرست، ابن الندیم ص ۵۱.
- ۴- الاتقان فی علوم القرآن ۱۴۸/۱.
- ۵- انباء الرواة القفطی ۳۶۲/۳-۳۶۱.
- ۶- نزهة الوعاة، السيوطی، ص ۴۰۶.

بشماره ۳۳۳۴ در the Chester Beatty Library موجود است.

۴- ابو الفضل عباس بن الفضل الانصاری الواقفی، الوجوه والنظائر.

واقفی، از علمای بزرگ قرآن و حدیث می باشد، در زمان هارون الرشید قاضی موصل بوده و در سال ۱۸۶ هجری در همانجا وفات کرده است. این جویری در مقدمه کتاب خود ضمن دانشمندان علم الوجوه والنظائر از این شخص نام برده و حاجی خلیفه نیز در کشف الظنون ضمن نقل بیان این جویری این شخص را جزو همان دانشمندان آورده است. ولی متأسفانه اثر واقفی تاکنون بدست نیامده است.

۵- ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه الدینوری، تأویل مشکل القرآن (باب اللفظ الواحد للمعانی المختلفة).

ابن قتیبه، از دانشمندان بزرگ زبان و ادب قرن سوم هجری می باشد. در سال ۲۱۳ هجری در کوفه تولد یافته، مدتی در دینور قضاوت کرده، بعداً در بغداد تدریس برداشته، و بالاخره در سال ۲۷۶ هجری وفات کرده است. همانند معاصر خود حاجظ (متوفی در ۲۵۵ ه) بسیاری از علوم را یاد گرفته بود. مقدار زیادی از ادبیات و تاریخ زمان خود را در آثار مشهور جمع و تألیف کرده، علاوه بر این به علوم قرآن و حدیث نیز پرداخته است.

ابن قتیبه اگرچه در علم الوجوه والنظائر کتاب مستقلی تألیف نکرده، اما بخشی از کتاب «تأویل مشکل القرآن» خود را بنام «باب اللفظ الواحد للمعانی المختلفة» بر این علم مختص کرده و در آنجا نزدیک به صد کلمه از قرآن مجید را مورد بحث قرار داده و معانی مختلف آنها را با آوردن شواهدی از آیات قرآن روشن ساخته است. نسخ خطی متعددی این

۱- Cat. of the Chester Beatty Library, ۳۹ ص

۲- تهذیب التهذیب، ابن حجر ۱۱۲۶/۵، الاعلام، الزرکلی، ۴۸/۴.

۳- نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه والنظائر ص ۱.

۴- ص ۲۰۰۱.

۵- الاعلام، الزرکلی ۲۸۰/۴.

۶- از ص ۳۴۱ تا ۴۴۱.

کتاب در کتابخانه‌های دنیا موجود است و بسال ۱۹۵۳ از طرف دائرة المعارف الاسلامیه مصر چاپ شده است.

۶- ابوالعباس محمد بن یزید بن عبدالاکبر الازدی البصری - المبرد، کتاب ما اتفق لفظه و اختلف معناه من القرآن المجید.

ابوالعباس المبرد، از دانشمندان بسیار بزرگ و از پیشوایان ادب و اخبار قرن سوم هجری می‌باشد و در سال ۲۱۰ هجری در بصره تولد یافته و نزد اسنادین بزرگ آن عصر همچون ابوحاتم سجستانی و المازنی درس گرفتند. در بغداد به تدریس پرداخته و شاگردان ارتندای تربیت کرده است. مناقشاتی که با ثعلب بعمل آورده مشهور است؛ مبرد بسال ۲۸۵ هجری در بغداد وفات کرده است.

باین کتاب مبرد که در سال ۱۳۵ هجری در طبرستان چاپ شده، کلاً از ۴۳ صفحه تشکیل یافته است. مبرد در این کتاب بعضی از کلمات قرآن مجید را که در ظاهر یکی ولی بمعانی متعدد بکار رفته است یا برعکس چند کلمه که ظاهراً مختلف ولی در تمام آیات یک معنی استعمال شده، بیان کرده و برای هر کلمه پستیایی از شعرای متقدم عرب شاهد آورده است.

۷- ابو حسین احمد بن فارس بن زکریا القزوینی الرازی، الافراد.

ابن فارس عالم لغت و نحو و ادب می‌باشد، اصلاً قزوینی بوده ولی مدتی در همدان بسر برده است، صاحب بن عباد و بدیع الزمان همدانی از شاگردان وی می‌باشد. ابن فارس مبتکر مقامه است و بدیع الزمان که در مقامه نگاری مقتدای حریری است اختوال مقامات را از رسائل و منشآت همین ابن فارس اقتباس نموده است. ابن فارس تألیفات زیادی دارد

۱- بقیة الوعاة، السیوطی ص ۱۱۶، الاعلام، الزرکلی، ۱۵/۸.

۲- در سال تولد و وفات او اقوال مختلف است، تولدش را در ۲۰۶ و ۲۰۷ و وفاتش را در ۲۸۲ و ۲۸۶ هجری نیز قید کرده‌اند

۳- طبقات المفسرین، السیوطی ص ۱۴، الاعلام، الزرکلی، ۱۸۴/۱

۴- ریحانة الادب، مدرس، ۱۰۲/۶.

مخصوصاً در قسمت لغت کتب پر قیمتی تألیف کرده است.

ابن فارس در سال ۳۲۹ متولد شده و در سال ۳۹۵ هجری در ری وفات یافتند.

زرکشی، پطاش کبریلی زاده و سیوطی تصریح کرده اند که کتاب «الافزاد» او درباره الوجوه والنظائر می‌باشد.

۸- ابو منصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل الثعالبی، الأشباه والنظائر؛ ثعالبی از بزرگان علمای ادب و لغت قرن پنجم هجری است. تألیفات مشهور و بنام او دارد و از این رو به «امام المصنفین» و «راس المؤلفین» ملقب شده است. در سال ۳۵۰ هجری متولد شده و در ۴۲۹ هجری وفات کرده است.

یک نسخه از کتاب الأشباه والنظائر ثعالبی به شماره ۵۲ در کتابخانه بایزید استانبول موجود است. اگر چه در هیچیک از ماخذ و مراجع از این کتاب ثعالبی اسمی برده نشده، ولی از مقدمه کتاب معلوم می‌شود که اثر، تألیف ثعالبی است. اگر محققان و اهل تتبع ثابت نکنند که این کتاب از دانشمندی دیگر است قطعاً یک اثر تازه‌ای است که بر تألیفات ثعالبی می‌افزاید. البته درباره این اثر ثعالبی در شماره‌های آینده مقاله جداگانه‌ای نوشته خواهد شد.

۹- ابوبکر محمد بن الحسن بن محمد بن زیاد بن هارون النقاش الموصلی، الاشارة فی غریب القرآن.

نقاش از پیشوایان علم تفسیر و قراءت و حدیث است، تفسیری بنام «شفاء الصدور» دارد. نقاش در سال ۲۶۶ هجری تولد یافته و در ۳۵۱ هجری وفات کرده است.

۱- ریحانة الادب، مدرس، ۱۰۲/۶-۱۰۱.

۲- البرهان فی علوم القرآن، الزرکشی، ۱۱۱/۱-۱۰۲.

۳- مفتاح السعادة، طاش کبریلی زاده، ۲۷۱/۲.

۴- الاتقان فی علوم القرآن، السیوطی، ۱۴۸/۱.

۵- ریحانة الادب، مدرس، ۲۳۳/۱-۲۳۸.

۶- طبقات المفسرین، السیوطی، ص ۳۰-۳۳؛ ریحانة الادب، مدرس، ۲۲۷/۴-۲۲۶.

ابن جوزی و حاجی خلیفه در بحث از علم الوجوه و النظائر، نقاشی را هم در جزو دانشمندان علم الوجوه و النظائر آورده‌اند. ولی بر این اثر وی وقوفی حاصل نشده است.

۱۰- ابو عبد الرحمن اسماعیل بن احمد بن عبد الله الجیری النیسابوری الضریحی، وجوه القوان.

نشابوری، از دانشمندان علم تفسیر و حدیث و فقه بود؛ به سال ۳۷۱ هجری تولد یافته و در سال ۴۳۰ هجری وفات کرده است. ^۱ یک نسخه خطی از کتاب «وجوه القرآن» نیشابوری در کتابخانه دانشگاه کامبریدج به شماره ۱۲۸۲ موجود است.

۱۱- ابوالحسن علی بن نصر بن الساری الزاغونی الحنبلی، الوجوه و النظائر. زاغونی، از علمای بزرگ حدیث حنبلی بود. بنا به گفته ابن جوزی در تمام علوم مجرب داشت. ابن جوزی وزیر کشی و حاجی خلیفه او را در ردیف دانشمندان علم الوجوه و النظائر قید کرده‌اند. ولی از کتاب «الوجوه و النظائر» وی تاکنون اثری بدست نیامده است.

۱۲- ابوعلی ابن البناء المقرئ الحنبلی، الوجوه و النظائر.

ابوعلی بنا از دانشمندان بزرگ علوم تفسیر و قرآنت و حدیث و لغت قرن پنجم هجری است. نزدیک بدانند اثر تألیف کرده است. ^۱ وی در سال ۴۷۱ هجری وفات کرده است.

- ۱- نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه و النظائر ص ۱
- ۲- کشف الظنون ص ۲۰۰۱
- ۳- معجم المؤلفین، کحاله، ۲/۲۶۰
- ۴- فهرس المخطوطات المصورة بجامعة کمبروج ۵۰/۱
- ۵- تذکرات الذهب، ابن العماد، ۴/۸۱-۸۰
- ۶- معجم المؤلفین، کحاله، ۷/۱۴۵-۱۴۴
- ۷- نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه و النظائر ص ۱
- ۸- البرهان فی علوم القرآن، الزرکشی، ۱/۱۱۱-۱۰۲
- ۹- کشف الظنون ص ۲۰۰۱
- ۱۰- انباه الرواة، القفطی ۱/۲۷۷-۲۷۴
- ۱۱- ...

ابن جوزی و حاجی خلیفه ^۲ او را در ردیف مؤلفان علم الوجوه و النظائر قید کرده‌اند. ولی بر کتاب الوجوه و النظائر او تاکنون وقوفی حاصل نشده است.

۱۳- ابو عبد الله الحسین بن محمد بن ابراهیم الدامغانی، الوجوه و النظائر.

ابن الدامغانی ^۳ از علمای بزرگ قرن پنجم هجری است، کیفیت زندگی او متأسفانه بطور دقیق معلوم نیست تنها آنچه از کتب تراجم حاصل میشود اینست که وی در سال

۴۷۸ هجری وفات کرده است. دو اثر این دانشمند تاکنون بدست آمده، یکی کتاب

«شوق العزوب و ائس النفوس» در تصوف و دیگری کتاب (الوجوه و النظائر) میباشد.

چون نسخه‌ای از کتاب الوجوه و النظائر ابن الدامغانی بنام (الزوائد و النظائر و

فوائد البصائر) در کتابخانه خدیویه مصر موجود است، لذا حاجی خلیفه ^۴، اسماعیل پاشا

و پروکلیمان ^۵ هم کتاب او را بهمین نام قید کرده‌اند. کتاب الوجوه و النظائر ابن الدامغانی

مهمترین کتابی است که در این علم تألیف شده و مورد توجه بزرگان قرآن گرفته؛ بطوری

که ۱۰ نسخه خطی از آن با نامهای مختلف در کتابخانه‌های دنیا وجود دارد.

- ۱- نزهة الاعین النواظر فی علم الوجوه و النظائر ص ۱
- ۲- کشف الظنون ص ۲۰۰۱

۳- معجم المؤلفین، کحاله، ۴/۴۴، پروکلیمان، ۲/۹۸۶ هجری العارفين، اسماعیل پاشا، ۱/۳۱۰ کشف الظنون ص ۲۰۰۱

۴- معجم المؤلفین، کحاله، ۴/۴۴، پروکلیمان، ۲/۹۸۶ هجری العارفين، اسماعیل پاشا، ۱/۳۱۰ کشف الظنون ص ۱

۵- کتابخانه دانشگاه استانبول، النظائر فی الوجوه معانی غریب القرآن، شماره ۶۸۲۶

۱۰۱	د	سلیمانیه (رئوس الکتاب) وجوه النظائر
۱۶۹	د	(اسم افندی)
۱۱۹۴	د	کدیک احمد پاشای افیون، الوجوه و النظائر
۹۷۴	د	بایزید آماسیا
۸۲۴	د	دارالکتب مصر
۱۳۰	د	الخدیویه مصر، الزوائد و النظائر و فوائد البصائر
۲۸۵	د	فهرس المكتبة الازهریه، الوجوه و النظائر
۷۲۲۱	د	مطبوعات دارالکتب الظاهرية (دمشق) وجوه القرآن
۲	د	الکشاف عن مخطوطات خزائن کتب الاوقاف ببنیاد، الوجوه و النظائر

هجری تولد یافته، در ۸ سالگی قرآن را حفظ کرده و از ۱۷ سالگی به تألیف کتاب پرداخته است، در علوم تفسیر، حدیث، فقه، نحو، معانی و بیان مقامی بزرگ کسب نموده، نزدیک به ۶۰۰ اثر تألیف کرده است. وفات او به سال ۹۱۱ هجری در قاهره اتفاق افتاده است.

سیوطی در کتاب «الاتقان فی علوم القرآن» و «طبقات المفسرین» تصریح کرده

که در باره وجود قرآن کتابی بنام «معتبر الاقرآن فی مشترک القرآن» تألیف کرده است. طاشی کبیری زاده این کتاب سیوطی را کاملترین کتاب در باره وجود قرآن دانسته است. حاجی خلیفه نیز این کتاب را در ردیف تألیفات سیوطی قید کرده است. متأسفانه نسخه این اثر گرانمای سیوطی تاکنون پیدا نشده است.

سیوطی علاوه بر «معتبر الاقرآن فی مشترک القرآن»، یاب سی و نهم کتاب «الاتقان فی علوم القرآن» را با عنوان «فی معرفة الوجوه والنظائر» به این علم مختص کرده و در آنجا اولاً تعریفی از الوجوه والنظائر کرده، آنگاه اسامی چند نفر از دانشمندی را که به این علم پرداخته اند ذکر نموده و بالاخره معانی گوناگون ده کلمه از قرآن مجید را با ذکر شواهدی از آیات قرآن روشن ساخته است.

۱۸- ابوالعباس احمد بن محمد بن یحیی بن عبدالرحمن بن ابی العیث المقرئ و وجوه القرآن.

مقرئ، مورخ و ادیب بود، در سال ۹۹۲ هجری تولد یافته و در ۱۰۴۱ هجری در قاهره وفات کرده است. تألیفات زیادی دارد. یک نسخه خطی از کتاب وجوه القرآن مقرئ در کتابخانه موزه بریتانیا به شماره ۱۳۲۹ موجود است. و یک نسخه دیگر از این

۱- ۰۴۸/۱

۲- ص ۷

۳- مفتاح السادة ۲/۲۷۳-۲۷۱

۴- کشف الظنون ص ۱۷۳۱

۵- ۱۴۸/۱

۶- مجمع المؤلفین، کتالو، ۸۷/۲

۷- تاریخ ادبیات عرب، بروکلمان، ۹۸۴/۲

کتاب بنام «توجیه القرآن» در مکتبه الازهریه مصر به شماره ۱۷۲ وجود دارد.

۱۹- مطروح بن محمد بن شاکر؛

بنا به تصریح ابن جوزی و حاجی خلیفه، مطروح بن محمد بن شاکر، کتابی در علم الوجوه والنظائر از عبدالله بن هارون الحجازی روایت کرده که او نیز از پدرش نقل کرده است؛ ولی زمان و مکان وی مجهول و تاکنون تألیف او بدست نیامده است.

۲۰- ابوالحسن محمد بن عبدالصمد مصری؛
طاش کبیری زاده و سیوطی در بحث از علم الوجوه والنظائر ابوالحسن محمد بن

عبدالصمد مصری را جزو دانشمندی شمرده اند که در علم الوجوه والنظائر کتاب تألیف کرده اند. متأسفانه از زندگی و کتاب این شخص نیز اطلاعی بدست نیامد.

۱- فهرس المکتبه الازهریه ۱/۱۷۲

۲- نزحة الاعین النواظر فی علم الوجوه والنظائر ص ۱

۳- کشف الظنون ص ۲۰۰۱

۴- مفتاح السادة ۲/۲۷۳-۲۷۱

۵- الاتقان فی علوم القرآن ۱/۱۴۸